

TARİKATLARIN DİNÎ GRUPLAR TİPOLOJİSİNDEKİ YERİ VE SOSYAL FONKSİYONLARI*

İsmail Kaya

Dr., Düzce Turgut Özal Anadolu Lisesi

ikayatr@gmail.com

Orcid: 0000-0001-6920-7358

Öz

Din sosyolojisinin temel ilgi alanlarından birisini dinî gruplar oluşturmaktadır. Dinî grupları, sosyal grupların bir alt başlığı olarak ele almak mümkündür. Dinî gruplarla ilgili olarak oluşturulan tipolojiler ise, dinî gruplar arasındaki farkları belirterek yapılan tasniflerdir. Max Weber, dinî grup incelemelerinde bir tipoloji geliştiren ilk sosyologdur. Weber'in tipolojisinde iki yapı ortaya çıkmaktadır. Bunlar farklı şekillerde tanımlanabilen kilise ve mezheptir. Özellikle Weber'in dinî gruplar tasnifi Batı ile sınırlı kalmış, bu yüzden dinî grup tipolojileri genellikle kilise kavramını merkeze almıştır. Bu açıdan sosyolojik olarak kilise, kendisini gerçeğin tek temsilcisi olarak kabul eden dinî örgütler için kullanılagelmiştir. Böyle bir yaklaşım temel kabul edildiği için İslamiyet ve diğer dinleri açıklamada, geliştirilen tipolojiler yetersiz kalmıştır. Bu yüzden yakın dönemde yeni dinî grup tipolojileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede kilise ve mezhebin dışında kült, denomination, yeni dinî hareketler (YDH), tarikat ve cemaat gibi kavramlar geliştirilmiştir. Bu makalede dinî gruplarla ilgili tipolojiler incelenmiş ve tarikatlar sosyal fonksiyonları bakımından ele alınmıştır. Eğitim, ekonomi ve siyaset açısından sağladıkları katkılar da bu çerçevede değerlendirilmiştir. Sonuç itibarıyla tarikatların toplumsal yaşam koşullarına karşı bir cevap oluşturduklarını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Dinî Grup, Dinî Grup Tipolojileri, Tarikat, Sosyal Fonksiyon

PLACE AND SOCIAL FUNCTIONS OF ORDERS IN THE TYPOLOGY OF RELIGIOUS GROUPS

Summary

Religious groups constitute one of the main areas of interest in the sociology of religion. It is possible to treat religious groups as a subtitle of social groups. Typologies created in relation to religious groups, on the other hand,

---

* **İntihal Taraması/Plagiarism Detection:** Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism. **Geliş/Received:** 23 Temmuz/July 2020; **Kabul/Accepted:** 14 Ağustos/August 2020; **Yayın/Published:** 20 Eylül/September 2020. **Atıf/Cite as:** Kaya, İsmail. "Tarikatların Dinî Gruplar Tipolojisindeki Yeri ve Sosyal Fonksiyonları". *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 1, no. 1 (2020). <https://doi.org/10.5281/zenodo.4036937>. Bu makale, "Osmanlılarda Devlet - Dinî Gruplar İlişkisinde Bir Model Olarak Meclis-i Meşayih" isimli Doktora tezimizden üretilmiştir.

are classifications made by specifying differences between religious groups. In this context, concepts such as cult, denomination, New Religious Movements (NRM), order and congregation were developed separately from the church and sect. In this article, typologies related to religious groups were examined and orders were discussed in terms of their social functions. Their contributions in terms of education, economy and politics were also evaluated within this framework. As a result, it is possible to say that orders create a response to social living conditions.

Religious groups come across as the basic social form of interaction between religion and society. Religious groups, which form a special form of social groups, differ from other group structures in terms of content and function. Sociologically, the concept of religious groups refers to religious formations that differ within a society.

Religious groups that exist in the social layer can sometimes take on a completely different form due to issues such as the geography in which they live, the State, previous admissions, and the influence of established culture. For this reason, the classification of religious groups has become important, and in the Sociology of religion, religious groups are divided into two according to classical typology: natural religious groups and purely religious groups. In addition, two structures appeared in Weber's typology, which subjected religious groups to a typological classification for the first time, which are churches and sects. Apart from the church and sect, in the context of recent typologies denomination, cults, new religious movements (NRM), congregations and orders are also prominent.

Religious warning, protest and protest movements, or religious movements caused by various differences of opinion on religious issues or other internal and external reasons, may allow the formation of new religious groups and congregations. In this context, orders aim to follow that path by reaching the right path and attract supporters to their side. Orders are groups that do not separate from the main religious structure in order to live religious life more sincerely, stricter and more intimately, but in a basic sense direct criticism of this structure. While orders emerged in their early periods as a way of staying away from society in an individual sense, over time they became collective and took the form of congregations with their theoretical, practical and growth capacity.

Socioeconomic, political and cultural reasons can also be considered to play an important role in the spread of orders on the social base. For example, during the 13th century, the Mongol invasion was effective in increasing the number of orders in Anatolia. As a result of the looting and looting that came with the invasion, it seems that the hope of the people who were left

unprotected and unclaimed depends on the indoctrination of the order and sheikhs. From this point of view, orders play an important role in maintaining and maintaining social identity during periods of social crisis. In such cases, orders provide an ontological sense of trust to their followers.

Orders have an important function in preserving common values in situations such as migration and modernization. In parallel with rapid industrialization and dizzying changes, various problems are encountered, especially in large cities, such as business, housing, relations with official institutions. In the face of these problems, orders were not content with being a religious organization, they created an intermediate form of relationship, working as a social security mechanism, preventing individuals from being thrown away in social mobility such as immigration. By presenting a worldview to its members, instilling a mentality and defining religious and worldly principles about how they can continue everyday life, orders undertake a socialization function in society from a sociological point of view.

Orders are religious subgroups that have played the role of a socializing agent in Turkish social life throughout history. The orders, which played an active role in the entry of Islam into Anatolia, also performed important functions throughout the Seljuk and Ottoman history. As a matter of fact, although dervish lodge and orders are banned in modern Turkey, these groups have been able to maintain their functions by changing their identity. Large commercial companies, educational and charitable institutions, important media organizations, even some political formations have been able to perform a very functional task in social life.

As a result, it can be said that orders have over time taken on almost every aspect of social, economic, cultural and religious life.

Keywords: Sociology of Religion, Religious Group, Religious Group Typologies, Order, Social Function

Giriş

Araştırmamızın konusu, sosyolojik çerçevede ele alınan dinî bir grup türü olarak tarikatlardır. Tarikatların toplum hayatında ne gibi fonksiyonlar icra ettikleri ve bunu hangi araçlarla yerine getirdikleri çalışmamızın ana problemini oluşturmaktadır. Bu problemin araştırılması, sosyolojik anlamda grup ve dinî grup kavramlarını yakından incelemeyi gerektirmektedir. Zira problem bu sosyolojik zeminde tartışılacaktır. Birbirleriyle etkileşim halinde olan ve en az iki kişiden meydana gelen topluluklara grup denmektedir. Dinî grup ise sosyal grubun özel bir türü olarak Tanrı ile insan arasında örüntüleşmiş ilişkileri paylaşan bireyler tarafından meydana getirilen sosyal yapıdır. Dinî grupların ve özelde tarikatın hem sosyolojik hem de dinî boyutlu olması meseleyi din sosyolojisinin önemli bir problemi haline getirmektedir. Bu

nedenle çalışmamızda dinî grupların sosyolojik temelleri de ele alınacaktır. Böylece dinî grupların çeşitleri, örgütlenme biçimleri ve farklı tipolojileri ortaya konulmuş olacaktır. Tarikatların dinî gruplar içindeki yerini ve özelliğini tespit etme gayesi, bizi dinî grupları doğal dinî grupları ve dinden doğan gruplar şeklinde sınıflandırarak incelemeye ve bu doğrultuda hem klasik dinî grupların hem de çağdaş dinî grupların sosyolojik tasniflerini incelemeye sevk etmiştir.

Makalede, geleneksel dinî grup tipolojileri ele alındıktan sonra cemaat, mezhep ve tarikat kavramları bağlamında sosyolojik tabanda dinî grup kategorilerine değinilecek ve ana dinî gruba yönelik itirazların sonucunda ortaya çıkan tarikatlar sosyolojik olarak analiz edilecektir. Tarikatların sosyal açıdan üstlendiği fonksiyonlar çalışmamızın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu aynı zamanda çalışmamızın kapsam ve sınırlılıklarını da belirlemektedir. Tarikatları bütün yönlerden mutlak olarak incelemek bu araştırmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle biz, çalışmayı tarikatların sosyal fonksiyonlarıyla sınırlandırdık. Bir diğer sınırlılık, tarikatların fonksiyonlarını sosyal hayatta yasal olarak tanındığı Cumhuriyet öncesi dönemdeki görünüşleriyle ele almaktır. Bundan dolayı tarikatları modern görünüm ve işlevleriyle inceleme yönüne gitmedik.

Tarikat, İslam toplumları ile sınırlı olmayan evrensel bir olgu olduğu için meseleyi olabildiğince bütün dinî toplulukları kapsayacak şekilde inceledik. Ancak etkilerini daha iyi ifade edebilmek için Müslüman toplumlardaki tecrübelerle daha çok yer verdik. Çalışmada tarikatla yakın bağıntısı sebebiyle mistisizm ve tasavvufa da değineceğiz. Böylece dünya genelindeki mistik hareketler ile İslami tasavvufun kurumlaşmış şekli olan tarikatların benzer ve farklı yönlerini tespit etmeye çalışacağız. Hem Zengin'in hem de Filiz'in belirttiği gibi mistik hareketler ile tarikatlar arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Örneğin tarikatlar dinî kökenli iken, mistisizmde felsefi boyut ağır basmaktadır. Mistisizmde bir pasiflik göze çarparken tarikatlar çok aktif olmak yapılarıdır. Mistikler toplumsal hayatta yer almazlar ama tarikat mensupları hayatın içindedirler. Tarikatta bir şeyh ve intisap söz konusu iken mistisizmde bu unsurlar yer almaz. Tarikatlarda belirli vird ve zikirler varken mistisizmde bunlara rastlanmaz. Tarikat müntesibi öze dönükken mistikler dışa dönüktür.¹

Makale çalışmamızın önemini ortaya koymak açısından bu alanda yapılmış bazı çalışmalara değinmek istiyoruz. Dinî gruplarla ilgili olarak yapılmış

¹ Ahmet Yaşar Zengin, "Tasavvuf ve Mistisizm", *İslami Araştırmalar Dergisi* 12, no. 3-4 (1999): 367-370; Şahin Filiz, "Mistisizm ile Tasavvuf Arasındaki Temel Farklar", *Diyanet İlmî Dergi* 30, no.1 (1994): 103-123.

bazı çalışmalar şunlardır: Özcan Güngör'ün "Türkiye'de Dinî Gruplar"², Adem Efe'nin "Dinî Gruplar Sosyolojisi"³, Hüseyin Bal'ın "Din Sosyolojisi Din Olgusu, Dinî Gruplar, Yöntem"⁴ ve Celaleddin Çelik'in "Türkiye'de Dinî Grupların Sosyolojisi"⁵. Makale düzeyinde ise Ünver Günay'ın "Gruplar Sosyolojisi ve Günümüz Türkiye'sinde Dinî Gruplar"⁶, Ahmet Faruk Kılıç'ın "Din Sosyolojisinde Dinî Grup Tipolojileri"⁷, Nuri Tınaz'ın "A Social Analysis of Religious Organisations: The Cases of Church, Sect, Denomination, Cult and New Religious Movements (NRMs) and Their Typologies"⁸ ve Abdülbaki Kinsün'ün "Dinî Gruplar Sosyolojisi"⁹ adlı çalışmaları örnek verilebilir. Tarikatları dinî ve tasavvufî yönleriyle inceleyen birçok çalışma bulunmakla birlikte çalışmamızın amacına nispeten yakın olan iki çalışmadan bahsedebiliriz. Bunlardan birincisi Ahmet Cahid Haksever'e ait olan "Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektâşilik ve Nakşibendilik Örneği"¹⁰ adlı makale, diğeri ise Dzemal Cehajic'e ait olan "Nakşibendî Tarikatının Bosna-Hersek ve Genel Olarak Yugoslavya'daki Sosyo-Politik Durumları"¹¹ adlı makaledir. Ancak bu makalelerin çalışmamızdaki amaç, problem ve içerik ile birbir örtüşmediğini söyleyebiliriz.

Araştırmamız literatüre dayalı olduğu için bu konuda yapılmış olan çalışmaları inceleyeceğiz, yapılmış tasnifleri karşılaştıracamız, ortaya atılan görüş ve tezleri analiz ederek problemimizi açıklığa kavuşturma yeterliliği açısından değerlendirecek ve yorumlayacağız. Aynı konuda ileri sürülen farklı görüşleri karşılaştırmalı olarak analiz edeceğiz ve muhtemel sonuçları

² Özcan Güngör, *Türkiye'de Dinî Gruplar* (Ankara, Son Çağ Yayıncılık, 2019).

³ Adem Efe, *Dinî Gruplar Sosyolojisi*, (İstanbul: Dönem Yayıncılık, 2013).

⁴ Hüseyin Bal, *Din Sosyolojisi Din Olgusu, Dinî Gruplar, Yöntem* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014), 149

⁵ Celaleddin Çelik, *Türkiye'de Dinî Grupların Sosyolojisi*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2011).

⁶ Ünver Günay, "Gruplar Sosyolojisi ve Günümüz Türkiye'sinde Dinî Gruplar", *Toplum Bilimleri Dergisi* 4, no.7 (2010): 7-52.

⁷ Ahmet Faruk Kılıç, "Din Sosyolojisinde Dinî Grup Tipolojileri", *Değerler Eğitimi Dergisi* 5, no. 13 (2007): 37-58, erişim: 02 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/en/pub/ded/issue/29188/312521>.

⁸ Nuri Tınaz, "A Social Analysis of Religious Organisations: The Cases of Church, Sect, Denomination, Cult and New Religious Movements (NRMs) and Their Typologies", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, no. 13 (2005): 63-108, erişim: 25 Haziran 2020, http://isad.isam.org.tr/vdata/sayi13/isad013_tinaz.pdf.

⁹ Abdülbaki Kinsün, "Dinî Gruplar Sosyolojisi", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, no. 8 (2016): 210-227, erişim: 26 Haziran 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/277696>

¹⁰ Ahmet Cahit Haksever, "Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektâşilik ve Nakşibendilik Örneği", *Ekev Akademi Dergisi – Sosyal Bilimler* 13, no. 38 (2009): 39-60, erişim: 06 Ağustos 2020, http://ktp.isam.org.tr/pdfdrq/D01777/2009_38/2009_38_HAKSEVERAC.pdf.

¹¹ Dzemal Cehajic, "Nakşibendî Tarikatının Bosna Hersek ve Genel Olarak Yugoslavya'daki Genel Politik Durumları", çev. Halil İbrahim Şimşek, *Dinî Araştırmalar Dergisi* 2, no. 5 (1999): 377-386, erişim: 06 Ağustos 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/51609>.

değerlendireceğiz. Bütün bunlardan hareketle tarikatların çok çeşitli sosyal fonksiyonlar icra ettiği varsayımımızın ne derece doğrulandığını ya da yanlışlandığını anlamaya çalışacağız.

1. Sosyolojik Olarak Dinî Grup

Sosyolojik anlamda grupları inceleyebilmek için öncelikli olarak sosyal yapı kavramına bakmak gerekir. Sosyal yapı, Sosyoloji Sözlüğünde: “*Toplumsal davranışlarda yinelenen kalıplar ya da daha özgül kapsamda, bir toplumsal sistemin veya toplumun farklı öğeleri arasındaki düzenli ilişkiler için esnek biçimde kullanılan bir terim*”¹² olarak tanımlanmaktadır. Buna göre bir toplumdaki farklı akrabalık, dinî, siyasi, ekonomik kurumlar o toplumun yapısını meydana getirirler.¹³ Sosyal yapı; hem en küçük hem de en büyük sosyal grup seviyesinde bir toplumsal grubun örgütlenme şekli ve bu örgütlenme şekliyle meydana gelen ilişkiler ağının kalıplaşmış bütünüdür biçiminde tanımlanabilir. Bu çerçevede toplumsal hayatta bulunan sosyal örgütler, teşkilatlar, gruplar, statü ve roller, değer ve normlar sosyal yapının unsurları olarak düşünülebilir.¹⁴

Grup sözcüğü, 18. yüzyıldan sonra sosyal bir anlam kazanarak tüm dillerde kullanılmıştır.¹⁵ Bir topluluğun grup olarak nitelendirilebilmesi için ortak bir hedef doğrultusunda bir arada bulunmaları ve etkileşim halinde varlıklarını sürdürmeleri gerekir.¹⁶ Buna bağlı olarak grup, birbiriyle etkileşim halinde olan iki veya daha çok bireyden oluşan bir topluluk olarak tanımlanabilir.¹⁷

Fichter’e grup şu özellikleri taşımaktadır:

1- Grup hem üyeleri hem de dışardaki gözlemciler tarafından tanınabilir.

2- Gruplar toplumsal yapılardır.

¹² Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akinhay ve Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 804.

¹³ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, Rağbet Yayınları, 2011), 332.

¹⁴ Adem Efe, *Dinî Gruplar Sosyolojisi*, 22-23; Niyazi Akyüz, “Doğal Dinî Gruplar (Aile – Klan – Köy – Şehir – Milli Din)”, *Dinî Gruplar Sosyolojisi*, ed. Niyazi Akyüz (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2016), 62; Faruk Evrenk, “Dinî Gruplaşma ve Cemaatleşme Olgusunun Sosyolojik Haritası (Isparta Örneği)”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 6, no. 11 (2012): 292, erişim: 05 Temmuz 2020, http://toplumbilimleri.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=206.

¹⁵ Zülfiyar Durmuş, “Kur’an-ı Kerim’de Sosyal Gruplar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3, no. 3 (2003): 18, erişim: 26 Haziran 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4522/62218>.

¹⁶ Müzeyyen Gönüllü, “Grup ve Grup Yapısı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 2, no. 1 (2001): 191, erişim: 28 Haziran 2020, <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/99.pdf>.

¹⁷ Özcan Güngör, *Türkiye’de Dinî Gruplar*; Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2008), 257; Gülay Cezayirli, “Dinî Grup ve Toplumsal Grup”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37, no. 1 (1997): 365, erişim: 01 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/40666/489666>.

- 3- Grupta yer alan her bir üye kendi sosyal rolünü oynar.
- 4- Grubun sürekliliği açısından karşılıklı ilişkiler önem taşır.
- 5- Her grup içerisinde rollerin oynandığı yolları etkileyen davranış normları bulunur.
- 6- Grubun müntesipleri ortak ilgi/çıkar ve değerleri paylaşır.
- 7- Grup davranışlarının ulaşmaya çalıştığı toplumsal amaçlar bulunmalıdır.
- 8- Bir grubun görece de olsa sürekliliği olmalıdır.¹⁸

İnsan dış dünyaya ve ötekilere grubun kendisine kazandırdığı bakış açısı ile bakar ve yaşanan durumları öylece yorumlayarak anlamlandırır.¹⁹ Grup, bir düzene sahiptir ve süreklilik arz eder. İhtiyaçların karşılanması için bir araya gelen gruplarda, grup üyelerinin takip edecekleri standartlar belirli-dir.²⁰

Grubun ortaya çıkabilmesi için; grup mensupları arasında farkındalığın gelişmesi, ortak ilgi ve değer paylaşımı, grup mensuplarının arasında davranışların öngörülebilmesi, davranışların ortak değer ve normlar çerçevesinde düzenlenmesi, bireylerin ortak hedeflere ulaşması için aidiyet ve iş birliğinin sağlanması ve grupla bütünleşilmesi²¹ gerekmektedir.

Sosyal grubun özel bir şekli olan dinî gruplar ise Tanrı ve insan arasındaki örüntüleşmiş bir ilişkiyi paylaşan kişilerce oluşturulmuştur. Sosyal bilimcilerin benzer dinî değerleri paylaşan ve ortak dinî davranış örüntülerini yerine getiren kişiler üzerinde odaklanmalarıyla²² ifade edilen dinî gruplar oldukça uzun bir tarihe sahiptir.²³ Bu çerçeveden bakıldığında dinî grup ifadesi, genel anlamda, dinsel amaç, kaygı ve yönelimlerden ortaya çıkan grup biçimleri şeklinde düşünülebilir. Zira sosyal grupların temel özelliklerini ve fonksiyonlarını dinî gruplarda da görmek mümkündür.²⁴

---

¹⁸ Güngör, *Türkiye’de Dinî Gruplar*; Veysel Bozkurt, *Değişen Dünyada Sosyoloji Temeller Kavranlar Kurumlar* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2009), 153-157; Abdülhamit Budak, “Halvetî Tarikatının Osmanlı Toplum Yapısıyla Sosyo-Politik ve Kültürel Etkileşimi (XV. Yüzyıl Amasya Şehri Örneği)” (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2014), 7; İbrahim Bozacı ve Yunus Bahadır Güler, “Dinî Grup Bağlılığı ile Tüketici Tercihleri İlişkilerinin İncelenmesi: Kırıkkale İlinde Gerçekleştirilen Bir Alan Araştırması”, *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)* 3, no. 3 (2015): 165, erişim: 03 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/intjscs/issue/8669/108250>.

¹⁹ Celaleddin Çelik, “Dinî Gruplar Sosyolojisi”, *Din Sosyolojisi*, ed. Mehmet Bayyığıt (Konya: Palet Yayınları, 2014), 279.

²⁰ Mustafa Tekin, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 244.

²¹ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi (Ankara: Atilla Kitabevi, 2001), 52-54.

²² Güngör, *Türkiye’de Dinî Gruplar*.

²³ Abdülbaki Kınısün, “Dinî Gruplar Sosyolojisi”, 219.

²⁴ Cemal Özel, “Seküler Zihin, Devlet ve Dinî Gruplar: Seküler Kesimin Dinî Grup Algısı Üzerine Bir Araştırma”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 8, no. 16 (2014): 12, erişim: 27 Haziran 2020, <http://toplumbilimleri.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=4d59110d-203e-4534-b355->

Dinî gruplar din ve toplum arasındaki etkileşimin temel sosyal formu olarak karşımıza çıkarlar. Toplumsal grupların özel bir biçimini meydana getiren dinî gruplar içerik ve işlev açısından diğer grup yapılarından farklılaşırlar. Sosyolojik olarak dinî gruplar kavramı bir toplum içinde farklılaşan dinî oluşumları ifade eder.²⁵

Dinî grup aynı düşünce ve eğilimler içerisinde genel sosyal sistemde birbirinden farklılaşan, farklılaştığı noktalar ile somut bir örgütlenme biçimine sahip, din dili, hareketlilik ve örneklik yönüyle ana yapıyla arasına sınır çizen toplumsal grupları dile getirmek için kullanılmaktadır. Dinî gruplarda süreklilik içinde amaçlı, örgütlü ve kurallı ilişkilere yer verilmekte ve bu durumun meydana getirdiği uzmanlaşma göze çarpmaktadır.²⁶

Aynı dine inanan kimseler bir birlik, topluluk ve grup meydana getirirler.²⁷ Bu açıdan kavramın, yoğun bir manevi hayat sürme isteğinin bir araya getirdiği insan toplulukları şeklindeki genel tanımı daha anlamlıdır. Başka bir ifadeyle, insanların din eksenli olarak dinî norm ve değerlerin, kendine özgü bir biçimde şekillendirdiği ve karşılıklı rollerini yerine getirmek üzere bir araya gelmesinden oluşan insan topluluklarına dinî grup denilmektedir.²⁸ Dinler varlıklarını grup özelliği taşıdığı ilk oluşum dönemlerindeki çekirdek yapılanmaya borçludur. Bu bağlamda dinî gruplar üç boyuta sahiptir. Bunlar; bilişsel, davranışsal ve maddî boyuttur. Dinî grubun bilişsel boyutunu grubun mitolojisi, teolojisi ve ideolojisi oluşturur. Davranışsal boyutunu ibadetleri, törenleri ve dinî hayata ilişkin eylemleri meydana getirir. Maddî boyut ise kullanılan ve bir mana yüklenen mekân, araç ve nesnelere.²⁹

Hemen hemen bütün dinlerin ortaya çıkışında, ilk cemaatin bir alt dinî grup olarak şekillendiği görülebilir. Dinî liderin ölümüyle grubun parçalanma veya dağılma tehlikesi ilk çekirdek kadronun çabalarıyla engellenir. Dinî grubun devamlılığını sürdürmek için ölen liderin karizmatik şahsiyetinin yerine dinî inanç, ritüel ve öğretilerin kurumsallaşması süreci başlar.

---

da60189f41011.pdf&key=379; Niyazi Akyüz, "Dinlerin Teşekkülünde Dinî Liderlerin Karizması", *Dinî Araştırmalar Dergisi* 1, no. 3 (1999): 44, erişim: 03 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/da/issue/4440/61172>.

²⁵ Çelik, "Dinî Gruplar Sosyolojisi", 280.

²⁶ Necdet Subaşı, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 112; Mehmet Ali Büyükkara, "Dinî Grup Yapılarında Dine İlişkin Muhtemel Anlama ve Temsil Sorunları", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 7, no. 7 (2007): 108, erişim: 30 Haziran 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usul/issue/16722/173893>.

²⁷ Ünver Günay, "Gruplar Sosyolojisi ve Günümüz Türkiye'sinde Dinî Gruplar", 14-15.

²⁸ Hüseyin Arslan, "Dinî Gruplar ve Siyaset: Yeni Asya Grubu Örneği" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2011), 17.

²⁹ Hüseyin Bal, *Din Sosyolojisi Din Olgusu, Dinî Gruplar, Yöntem*, 149.

Grubun artık varlığını sürdürmesinde liderin bırakmış olduğu inanç, eylem ve geleneklerle gelişen kurumsal bağlar etkili olmaya başlar.³⁰

Zaman içerisinde gerek toplumsal grubun genişlemesi ve farklılaşması, gerekse de farklı dinî ve kültürel yapılarla yaşanan karşılaşmalar dinî kurum-sallaşmanın diğer sebepleri arasında gösterilebilir.³¹ Dinî kurumsallaşması ve güçlenerek farklı coğrafya ve kültürlerle karşılaşması sonucunda ortaya çıkan felsefi, sosyal, ekonomik ve kültürel şartlar bazı sorunlara yol açar. Dolayısıyla anlama ve yorum farklılıklarına dayanan içsel ve teolojik olmakla birlikte birçok dış etkene de dayanan ana gövdeye yönelik dinî itiraz, ikaz, tartışma ve protestolardan kaynaklanan çeşitli zühd ve takva grupları, tarikat ve mezhepler ortaya çıkar.³²

Aslında dinî kendisi bir itirazın sonucudur. Genellikle din; inanç ve ah-lak konularında eksikliklerin bulunduğu, hak ve adaletin görülmediği sosyal yapılara karşı bir tepki olarak doğar ve bu sorunlara çözüm önerileri sunar. Bu bağlamda bir din içerisindeki dinî grup da o dinî algılayışın belli yönlerine, yorumlama ve uygulama yetersizliklerine karşı bir protesto ve yeni bir çözüm yolu olarak doğar.³³

Dinî örgütlenmenin teşkilat yapısı üzerine şekillenen tartışmalar da dinî itiraza dönüşebilmektedir. Özellikle dinlerin yönetim ihtiyacı, yönetim içeri-sinde bir kurumsallaşmaya neden olmaktadır. Ancak dinî bürokratik yapı-lanması, bazı idari sorunlara davetiye çıkarır. Bu sebeple, dinî hiyerarşiler dü-zeni ortaya çıkar.³⁴

Toplumsal tabakada varlığını sürdüren dinî gruplar, yaşadıkları coğ-rafya, devlet, önceki kabuller, yerleşik kültürün etkisi gibi hususlardan dolayı bazen bambaşka bir şekle bürünebilmektedir.³⁵ Bu yüzden dinî grupları sınıf-landırma durumu önem kazanmış ve Din Sosyolojisinde dinî gruplar klasik-leşmiş tipolojiye göre ikiye ayrılmıştır: Tabii Dinî Gruplar ve Sırf Dinî Grup-lar.³⁶

1.1. Doğal/Tabii/Özdeş Dinî Gruplar

Doğal veya tabii dinî gruplar, dinî antik zamanlarda kabile ve aile gibi kan birlikteliğine bağlı doğal gruplar içinde oluşmuştur. Aile, klan ve kabile

³⁰ Çelik, "Dinî Gruplar Sosyolojisi", 281-282.

³¹ Niyazi Akyüz, "Toplumsal Gruplaşma ve Din", *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, ed. Niyazi Ak-yüz ve İhsan Çapçioğlu (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2008), 271.

³² Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2014), 154.

³³ Mustafa Aydın, *Sistemik Din Sosyolojisi* (İstanbul: Açılım Kitap, 2014), 175.

³⁴ Celaleddin Çelik, *Türkiye'de Dinî Grupların Sosyolojisi*, 15.

³⁵ Özcan Güngör, "Aleviliğin Caferilikle İlişkinin Sosyolojik İçerik Analizi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, no. 71 (2014): 84, erişim: 25 Haziran 2020, http://isam-veri.org/pdfdrq/D01093/2014_71/2014_71_GUNGORO.pdf.

³⁶ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013), 65.

mensuplarının karşılıklı ilişkilerini biyolojik, fiziksel ve sosyal faktörler belirler; köy, kasaba ve site halkları coğrafi etkenlerle birbirlerine bağlanmışlardır. Farklı çaba ve çalışmalar bu temele yeni kuvvetler katarak onu güçlü ve etkili kılmaktadır.³⁷

Doğal grubun gücünü artıran ana faktörlerden birisi din bağlılığıdır. Gerçekte doğal bir grubun dinî tavrını belirleyen iki faktör vardır: Kutsalı anlatan kişisel bir tecrübe ve gelenek.³⁸ Doğal dinî gruplar; aile³⁹, klan/sop⁴⁰, köy ve şehirler⁴¹ ve milli topluluklardır.⁴² Ayrıca yaş ve cinsiyet grupları da⁴³ dile getirilebilir.

1.2. Dinden Doğan Gruplar/Sırf Dinî Gruplar

Sırf dinî gruplar ilerleyen dönemlerde dinden kaynaklanan ya da dine bağlı olarak oluşan gruplardır. Bu gruplara örnek olarak cemaatler, kiliseler, tarikatlar ve mezhepler verilebilir. Doğal grup ile dinî grubun eşit kabul edildiği doğal dinî gruplara bireyler dünyaya geldikten sonra doğal olarak katılım gösterirken sırf dinî gruplara ise ya seçim ya da karar yoluyla dâhil olabilmektedirler.⁴⁴ Dinden doğan guruplara, çok tanrılı halk dinleri içinde de rastlanabilir. Çok tanrılı halk dinlerinde bu tip guruplar başlıca iki şekilde karşımıza çıkar ki bunlar; gizli cemiyetler ve sır cemiyetleridir.⁴⁵

2. Dinî Grup Tipolojileri

Dinî grup tasnifleri, din sosyolojisinin önemli konularından birisini oluşturmaktadır. Bu yüzden ideal tiplerin aynı şemada sınıflandırılması gerekmektedir.⁴⁶ Bu bağlamda dinî grupları tipolojik bir sınıflandırmaya ilk kez

³⁷ Mehmet Taplamacıoğlu, *Genel Sosyoloji Üzerine Bir Deneme* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969), 28; Kurt, *Din Sosyolojisi*, 147.

³⁸ Mehmet Taplamacıoğlu, "Din ve Toplum İlişkileri ve Dinî Gruplar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, no. 1 (1965): 14, erişim: 03 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/586190>.

³⁹ Hüseyin Bal, "Dinî Grupların Anlamı, Sınıflandırılması ve Alevi-Bektaşî Gruplar", *Zeitschrift für die Welt der Türken (ZfWT)* 3, no. 3 (2011): 26, erişim: 27 Haziran 2020, <https://www.diewelt-dertuerken.org/index.php/ZfWT/article/viewArticle/245>.

⁴⁰ Gustav Mensching, *Din Sosyolojisi Din Kültür ve Toplum İlişkileri*, çev. Mehmet Aydın (Konya: Literatürk Yayınları, 2012), 43; Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 267.

⁴¹ Zeki Arslantürk ve Niyazi Akyüz, *Din Sosyolojisi II Sosyal Dinamik Bünye Analizleri* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), 191.

⁴² Çelik, *Türkiye'de Dinî Grupların Sosyolojisi*, 9.

⁴³ Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçioğlu, "Dinî Gruplar Sosyolojisi ve Yeni Dinî Hareketler", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçioğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 514.

⁴⁴ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. Battal İnandı (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987), 23.

⁴⁵ Joachim Wach, "Toplumun Sırf Dinî Teşkilatlanması", çev. M. Rami Ayas, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 19 (1971): 185, erişim: 05 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/40726/490735>.

⁴⁶ Ahmet Faruk Kılıç, "Din Sosyolojisinde Dinî Grup Tipolojileri", 39.

tabi tutan Weber'in tipolojisinde iki yapı ortaya çıkar ki bunlar kilise ve mezheptir.

2.1. Kilise ve Sekt

Weber, mezhep ve kilise arasındaki değişkenleri, üç temel sacayağı üzerinde belirlemektedir. Bunlar; üyelik, yönetim biçimi ve siyasal karakterdir. Üyelik açısından kilise, tüm kamu bireylerini kapsayan ve çoğunlukla bir sosyal bünyede dünyaya gelen bireylerin kaçınılmaz bir şekilde üyesi oldukları bir kurum iken mezhepler, bilinçli ve gönüllü olan demokratik bir yapıya dayanmaktadır.⁴⁷ Yönetim açısından kilise, ruhbanlar eliyle idare olunan hiyerarşik bir teşkilatlanma iken; mezhep, bireysel karizmanın şekillendirdiği birbirine eşit bireylerden meydana gelen bir organizasyondur. Politik yönden kilise, siyasetin dışında değildir ve insanlar iç içedir, mezhepler ise, çoğunlukla siyaset karşıtıdır.

Weber, karizma analizine dayanarak kilise ve sekt arasında bir ayırım yapar.⁴⁸ Sekt daha çok kilise dışında kalan dinî hareket ve teşkilatları tanımlamak amacıyla kullanılan bir kavramdır. Bu bağlamda iki boyut ön plana çıkmaktadır: Birincisi, mevcut bir mezhepten koparak ortaya çıkan sektler itibari dinî gruplar olarak tanımlanabilir. İkincisi, sekt terimi, ait oldukları dinsel geleniğin çok yoğun bir biçimine sahip gruplar için kullanılabilir. Sekt ve toplum arasında şüpheye dayalı bir ilişki vardır; sektler toplumu ahlaki ve dinî yozlaşmaya açık ve tehlikeli olarak addederken toplumda ise sektlere sapkın ve problemlili dinî gruplar gözüyle bakılabilmektedir.⁴⁹

Örgütsel açıdan sektler, kiliselerden daha az formel bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, kilise üyeleri pasif olma eğilimindeyken sekt üyeleri genellikle ibadet esnasında oldukça kendiliğinden ve duygusaldır. Bu yüzden sektler, özellikle kişisel dönüşüm ve yeniden doğuş kavramlarına büyük bir önem vermektedir. Kendisini sosyal olarak dışlanmış olarak gören insanlara kişisel tatmin ve kurtuluş vaadinde bulunmaktadır.⁵⁰ Sektler içsel bir mükemmelliği hedefleyen küçük gruplardır ve üyeleri arasında doğrudan kişisel dostluklar bulunabilir.⁵¹

⁴⁷ Inger Furseth ve Pal Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, çev. İhsan Çapçoğlu ve Halil Aydınalp (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2013), 246; John J. Macionis, *Sociology* (Pearson Education Limited, 2018), 517.

⁴⁸ Nuri Tınaz, "A Social Analysis of Religious Organisations: The Cases of Church, Sect, Denomination, Cult and New Religious Movements (NRMs) and Their Typologies", 66.

⁴⁹ William Sims Bainbridge, *The Sociology of Religious Movements* (New York: Routledge, Inc. 1997), 23.

⁵⁰ John J. Macionis & Ken Plummer, *Sociology A Global Introduction* (Pearson Prentice Hall, 2008), 615.

⁵¹ Malcolm Hamilton, *The Sociology of Religion Theoretical and Comparative Perspectives* (New York and London: Routledge, 2002), 231.

2.2. Mezhep

Genel anlamıyla mezhep, siyasi, sosyokültürel ve ekonomik şartların değişimiyle ilintili olarak dinin idraki ve yaşama uyarlanmasında meydana gelen yorum ve görüş farklarının kurumsallaşmasıdır. Mezhep, inanç gruplarının “yaşadıkları dünyaya verdikleri bir cevaptır”.⁵² Yani mezhep, dinî örgütlenmenin toplumsal ve tarihi şartlara göre değişen bir tipini de ortaya koymaktadır. Aslında Hıristiyanlıktaki mezheplerin farklı dinler gibi düşünülmesine rağmen, İslam Dünya’sında siyasi ve itikadi mezhepler biçiminde gruplandırılması, bu yapısal değişikliklerden dolayıdır.⁵³

Batılı din bilimi insanlarının yaklaşımına göre mezhep; kendi bağlılarını, sosyal yapıdaki düşük katmanlardan oluşturan, doktrin, dinsel otorite ve pratiklere muhalefet ederek yeni bir dinî ve ahlaki düzen meydana getiren protesto ve itiraz hareketleridir.⁵⁴ Batı Dünyasında mezheplerin oluşum dönemi, kilisenin, devletle ilişki düzeyini üst seviyede tutarak hâkim zümrelere destek vermesine karşı itiraz eden bir anlayışla belirmektedir. Mezhep bağlamında karizma, dinî grubun lideri etrafında biçim alırken, kilisede ise karizma, dinî makama ve onu temsil eden görevlilerle anılmaktadır.⁵⁵ Mezheplerin belirli bir gelişimle din veya kilise haline geçmeleri de muhtemeldir.⁵⁶ Buradan hareketle mezhep; ilk olarak sistematik ve organize yapıdan kopmayı, büyük grubun anlam evreninden ayrılmayı ve çeşitli kavramları kısmi olarak kendi kavramları şeklinde benimsemeyi dile getirmektedir. İkinci olarak da bir mezhebin diğer mezheplerle yeknesak bir yapı meydana getirmesi anlamına gelmektedir.⁵⁷

2.3. Denomination

Mezhep manasında kullanılan, fakat ikinci nesil mezhepler olarak da tanımlanabilecek olan denomination, özellikle toplum katmanlarının orta gruplarına seslenen ve dünyevi hedefleriyle farklılık gösteren mezhep tarzındaki yapılardır. Bu çerçevede, daha dünyevi bir karakter taşıyan denominationlarda, ahlaki tavır ve dinî hassasiyetlerin daha esnek olduğu görülmektedir. Denominationların, dışarıda inanç gruplarına karşı, çoğulculuk eğilimi gösterdikleri öngörülmektedir.⁵⁸

Denomination, kilise ve sektin bazı özelliklerini gösterir. Bu durum nedeniyle, denomination, kilise ve sekt arasında ayırt edici bir aracı tip olarak

⁵² Kılıç, “Din Sosyolojisinde Dinî Grup Tipolojileri”, 51.

⁵³ Çelik, “Dinî Gruplar Sosyolojisi”, 286-287.

⁵⁴ Kurt, *Din Sosyolojisi*, 158.

⁵⁵ Kılıç, “Din Sosyolojisinde Dinî Grup Tipolojileri”, 45.

⁵⁶ Çelik, *Türkiye’de Dinî Grupların Sosyolojisi*, 17.

⁵⁷ Niyazi Akyüz, “Dinlerin Teşkilatlanması”, *Dinî Gruplar Sosyolojisi*, ed. Niyazi Akyüz (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2016), 206.

⁵⁸ Çelik, *Türkiye’de Dinî Grupların Sosyolojisi*, 18.

görülebilir.⁵⁹ Denominationda ruhbanlar bir yardımcı ve danışman konumundadır. Burada ruhbanlar ilahiyat kadar psikoloji eğitimi de alır ve kendilerine doğaüstü güçler atfedilmez. Denomination üyeleri, kendi inançlarını yerine getirirken diğer inançların yaşama hakkına da saygı duyarlar.⁶⁰ Bu anlamda denominationları devletten bağımsız ve dinî çoğulculuğu kabul eden yapılar olarak ele almak⁶¹ mümkündür. Herhangi bir denominationun üyesi kendi doktrinine sahip olmanın yanı sıra, başkalarının da farklı inançlara sahip olma hakkı olduğunu kabul eder.⁶²

Denomination, büyük bir dinî alt grubudur ve genellikle yasal bir dinî topluluk olarak kabul edilir. Geleneksel ve sosyal olarak baskın dinî doktrin ve değişen sosyoekonomik koşulların bir ürünü olarak örgütlenmiş yapı olarak da denominationlar tanımlanabilir.⁶³ Bu yapılarda gönüllük esas olmakla birlikte resmî kabul prosedürleri bulunur ve nadir de olsa yapıdan ihraç etme söz konusudur. Bu gruplara üyelikte büyük ölçüde sınıf bilinci önem taşımaktadır.⁶⁴ Bir sekte aksine, denomination dünyadan ödün vermeyen bir etiğe sahiptir. Bireysellik ve kişisel sorumluluk çok değerli hedeflerdir ve farklı dinî gruplar arasında bir arada var olma durumu söz konusudur.⁶⁵

2.4. Kült

Kültler, Batı Dünyasında İkinci Dünya Savaşı'nın ardından meydana gelen sosyokültürel faaliyetlerle ilintili olarak gündeme gelen yeni dinsel organizasyonları tanımlamaktadır.⁶⁶ Kültler, karmaşıklaşmış şehirlerde yaygınlaşmakta, ritüel anlayışında esneklik gösterebilmekte ve kült bağluları farklı dinî grup ve kültlerin törenlerine de katılabilmektedir.⁶⁷ Kültler özellikle tipik olarak yeni bir yaşam tarzı hakkında çekici bir mesaj sunan karizmatik çekiciliği yüksek insanların etkileyici mesajları çerçevesinde şekillenmektedir.⁶⁸

⁵⁹ Tınaz, "A Social Analysis of Religious Organisations: The Cases of Church, Sect, Denomination, Cult and New Religious Movements (NRMs) and Their Typologies", 79.

⁶⁰ Kılıç, "Din Sosyolojisinde Dinî Grup Tipolojileri", 45-46.

⁶¹ Macionis & Plummer, *Sociology A Global Introduction*, 882.

⁶² Macionis, *Sociology*, 516.

⁶³ Hamilton, *The Sociology of Religion Theoretical and Comparative Perspectives*, 232.

⁶⁴ E. Russell Richey, "Denominations and Denominationalism: Past, Present, and Future", *Word & World* 25, no. 1 (2005): 17, erişim: 04 Temmuz 2020, https://wordandworld.luthersem.edu/content/pdfs/25-1_Denominations/25-1_Richey.pdf.

⁶⁵ Tınaz, "A Social Analysis of Religious Organisations: The Cases of Church, Sect, Denomination, Cult and New Religious Movements (NRMs) and Their Typologies", 70.

⁶⁶ Suzanne Newcombe, "Cults: History, Beliefs, Practices", *Handbook of Religion with Traditions, Teachings and Practices*, ed. Terry C. Muck T - Harold A. Netland - Gerald Mcdermott (Baker Academic, 2014), 572.

⁶⁷ Çelik, *Türkiye'de Dinî Grupların Sosyolojisi*, 18.

⁶⁸ Phil Zuckerman, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. İhsan Çapçioğlu ve Halil Aydınalp (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2009), 117.

Kültler özellikle kişisel ve toplumsal krizlere yeni kültürel tepki biçiminde ortaya çıkar ve yaşanan krizlerden çok sayıda kişi olumsuz yönde etkilendiği için bu dönemlerde gruplarına katılım açısından başarılı olurlar.⁶⁹ Kült büyük oranda dinî bir yapı olmasına rağmen toplumun kültürel gelenekleri dışında bulunur. Örneğin sektler geleneksel bir dinin içinden ortaya çıkarken kült tamamen başka bir şeyi temsil etmektedir.⁷⁰

Kültler gönüllü dernekler gibidir. Üye olmak istemeyenlerin dinî yaşamlarını ve davranışlarını düzenlemek için hiçbir iddiada bulunmaz. Üyelik aslında kalifiye kişilerle sınırlıdır ve içsel bir mükemmelliği hedeflemektedir.⁷¹ Dolayısıyla kültler toplumun bütünü değil bir kısmını kapsamına almaktadır.

2.5. Yeni Dinî Hareketler (YDH)

Din sosyologları, yakın tarihsel geçmişte ortaya çıkan yeni inanç grupları için daha objektif ve sosyolojik bir içerik barındıran “Yeni Dinî Hareketler (YDH)” kavramını kullanmaya başlamıştır.⁷² Bu hareketlerin doğuşunda şehirleşme ve sanayileşme önemli rol oynamıştır.⁷³ Modern dünyada YDH’leri anlamak ve açıklamak üzere Batı’da hatırı sayılır bir literatürün ortaya çıktığı, bu çerçevede birçok kuram ve model geliştirildiği ve dahası Sosyoloji disiplini içerisinde “Yeni Dinî Hareketler Sosyolojisi” adıyla yeni bir alt disiplinin ortaya çıktığı görülmektedir.⁷⁴

Bu tip gruplara katılmak; mahrumiyet içerisinde bulunan ve engellenmiş kişilere hem fiziksel hem de manevi ve psikolojik destek, güven, huzur ve

⁶⁹ William S. Bainbridge & Rodney Stark, “Cult Formation: Three Compatible Models”, *Sociological Analysis* 40, no. 4 (1979): 285, erişim: 05 Temmuz 2020, <https://academic.oup.com/socrel/article-abstract/40/4/283/1612715?redirectedFrom=PDF>.

⁷⁰ Macionis & Plummer, *Sociology A Global Introduction*, 618-616.

⁷¹ Hamilton, *The Sociology of Religion Theoretical and Comparative Perspectives*, 230-231.

⁷² Mehmet Ali Kirman, “Yeni Dinî Hareketler: Tanım ve Kapsam”, *Yeni Dinî Hareketler Tarihsel, Teorik ve Pratik Boyutlarıyla*, ed. Süleyman Turan ve Faruk Sancar (İstanbul: Açılım Kitap, 2014), 14.

⁷³ Mehmet Ali Kirman, “Yeni Dinî Hareketleri Tanımlama Problemi ve Tipolojik Yaklaşımlar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3, no. 4 (2003): 27, erişim: 28 Haziran 2020, <https://dergipark.org.tr/pub/daad/issue/4521/62210>; Necdet Subaşı, *Din Sosyolojisine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 154; Orhan Türkoğan, “Türk Toplumunda Yeni Dinî Hareketler ve “Cemaatlaşma””, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39, no. 2 (1999): 67, erişim: 06 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/pub/auifd/issue/40652/489363>.

⁷⁴ Süleyman Turan, “Yeni Dinî Hareketlerle İlgili Türkiye’deki ve Batı’daki Literatür”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6, no. 27 (2013): 562, erişim: 30 Haziran 2020, http://www.sosyal-arastirmalar.com/cilt6/cilt6sayi27_pdf/turan_suleyman.pdf.

itminan sağlamakla beraber onların dinî ve felsefi ilgi ve arayışlarını da doyurucu bir şekilde karşılamaktadır.⁷⁵

Bu gruplar ayırt edici bazı özelliklere sahiptir. Bunlar, Batı toplumlarında ortaya çıkan çok sayıdaki hareket ve oluşumun bir parçasıdır. Genellikle gelenek dışı nitelikler taşır. İlk üyeler bu grupların ortaya çıkmasında etkili olmuş ve gençleri cezbetmiştir. Bu gruplar toplumsal hareket özelliği taşır, geleneksel ve yaygın dinî kurum veya inançlara göre aykırı niteliktedir. Ayrıca manevi aydınlanma ve kişisel gelişim arayışında olduklarını ve doğüstü güçler, varlıklar veya bilgi ile iletişim kurduklarını iddia ederler. Üyelerini, yeni norm ve kimliklerin dayatıldığı toplumsal bir öğrenme sürecine tabi tutarlar. Kendilerine göre ahlaki bazı normları olduğu için üyeleri arasında normatif bir etkileşim tarzı görülür. Dinî akli yaklaşımla izah etmeyi kabul etmezler. Karizmatik ve otoriter bir lidere sahiptirler. Milenyum vurgusunu yoğun biçimde ele alırlar. Yeni üye kazanabilmek için misyoner eğilim gösterirler. Ana akımların dışındadır ve ana akımların karşısında yer alırlar. Yerel kültürden uzaklaşanları etkilerler. Kamusal imajları sorunludur. Bu gruplar mistik tecrübeye önem verirler. İnanç yönünden senkretik veya eklektik bir yapıya sahiptirler. Seküler bir dil kullanırlar.⁷⁶

2.6. Cemaat

Cemaat, özellikle Ferdinand Tönnies'in "*Gemeinschaft – Gesellschaft (Cemaat ve Cemiyet)*" sınıflandırmasıyla ortaya çıkmış ve ideal bir tip olarak kullanılmıştır. Cemaat kavramını ilk kez dile getiren Sir Henry Summer Maine'dir. Maine, 1875'te yazdığı, *Village Communities East and West* adlı eserinde bu yapıdan bahsetmektedir.⁷⁷ Cemaati; belirli bir bölgeye yerleşmiş ve ortak amaçlarını aynı araçlarla gideren ve aralarında karşılıklı ilişkileri olan toplumsal bir grup şeklinde ifade edebiliriz.

Bu bağlamda cemaat, bir tarafta modernliğe cevap verirken, diğer tarafta ise modern yaşam koşullarına katılımı kolaylaştırmaktadır. Bu yönüyle cemaatler günümüze özgü fenomenlerdir ve bunların da meşruiyet çerçevesi,

⁷⁵ Ali Coşkun, "Osmanlı Dönemi Dinî Kurtuluş Hareketlerinin Sosyolojisi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 20 (2001): 118-119, erişim: 04 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/162618>.

⁷⁶ Özlem Uluç, *Yeni Dinî Hareketler* (İstanbul: Yarın Yayınları, 2013), 119; Mehmet Ali Kirman, *Yeni Dinî Hareketler Sosyolojisi* (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010), 63-64; İhsan Çapçıoğlu, "Yeni Dinî Hareketler", *Dinî Gruplar Sosyolojisi*, ed. Niyazi Akyüz (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2016), 331-336.

⁷⁷ Adem Efe, "Türkiye'de Dinî Grupların Çevre ve Çevre Sorunlarına İlişkin Görüşleri (İskenderpaşa Cemaati Örneği)", *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi* (Aydın, 2009), 654.

şehre uyum, çağdaş yaşama katılım, merkezde bulunma düşüncesi veya merkezi etki altına alma çabalarına dayanmaktadır.⁷⁸

Özellikle günümüz tarikatları, klasik tarikat sistematiğinden farklı bir biçimde örgütlendikleri için “cemaat” şeklinde de tanımlanmaktadırlar.⁷⁹ Tarikatların farklı birçok alanda boy göstermeye ve adlarından söz ettirmeye çalışmaları da⁸⁰ bu durumu göstermektedir. Nitekim tarikatların kendilerini sosyal faktör ve ilişkiler çerçevesinde yeniden konumlandırmalarının bir sonucu olarak; tarikat ve cemaat şeklinde iki tipoloji meydana gelmiştir.⁸¹

2.7. Tarikat

Tarikatlar dinî grup tipolojisinde önemli bir yere sahiptir. “Gidilecek yol, izlenecek usul, hal ve gidiş” anlamındaki tarikat kelimesi,⁸² “Allah’a ulaşmak isteyenlere özel âdet, hal ve davranış” anlamına gelmektedir. Sözlük anlamı olarak “yol” şeklinde dile getirilen ve farz olan, ruhsata mahal bırakmayan kural ve törenleri anlatan “tarik” kavramı tasavvuf literatüründe genellikle tarikatla aynı manada ele alınmakta, ayrıca Allah’a ulaşan yolların “yıldızların sayısınca” veya “yaratıkların nefesleri adedince” olduğu dile getirilmektedir.⁸³ Tarikat, tasavvufta “Allah’a giden yol” şeklinde anlaşılmış; “Menzilleri kat etmek ve makamlarda yükselmekle Allah Teâlâ’ya giden yola girenlere özgü olan sîret”⁸⁴ ve “Olgun bir insan olabilmek ve mâsivânın hâkimiyetinden kurtulabilmek için yetkili bir şeyhin denetiminde kalp ile kat edilen yol.” şeklinde tarif edilmiştir.⁸⁵

Tarikat kelimesi halk dilinde de sözlük anlamına yakın bir şekilde kullanılmakta ve yol anlamına gelmekle beraber tasavvuftaki asıl anlamı farklıdır. Bu yol genel ve avami olmayıp; ulvi, kutsi ve hususidir.⁸⁶ Bu açıdan bakıldığında İslam kültüründe tarikat ile tasavvuf arasında sıkı bir bağ vardır.

⁷⁸ Adem Doğan, “Cemaat ve Siyaset: Siyasal Davranışta Cemaat Üyelerinin Sosyal İlişkileri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 38 (2016): 327, erişim: 01 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/17838/187031>.

⁷⁹ Çelik, “Dinî Gruplar Sosyolojisi”, 293-294.

⁸⁰ Ünver Günay ve A. Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1999), 274.

⁸¹ Halil Peçe, “Dinî Çeşitliliğin Artması: Dinî Grupları Sınıflandırma Sorunu Bağlamında Tarikat-Cemaat Ayrımı”, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi* (Isparta, 2016), 3: 199.

⁸² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2004), 627.

⁸³ Reşat Öngören, “Tarikat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40:95.

⁸⁴ es-Seyyid eş-Şerif Cürcani, *Tarifat Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 144.

⁸⁵ Mustafa Kara, “Tanzimat’ta Cumhuriyet’e Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 4:978

⁸⁶ C. Server Revnakoğlu, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü* (İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2003), 37.

Diğer dinî gruplardan farklı olarak tarikatların zamanla neredeyse siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve dinî hayatın hemen her yönüyle ilgili roller üstlendikleri görülebilir. Bu rollerin belli başlıları; okuma-yazma öğretimi ile matematik ve dinî bilgilerin verildiği bir okul; âlimlerin zaman zaman tarih, hukuk gibi ilmi ve dinî konuları tartışarak karar aldıkları bir meclis; seyyah, ziyaretçi ve hacıların konakladığı bir han; hasta, sakat ve çaresizlerin başvurduğu bir darülaceze ve hastane; fukaranın yiyecek, içecek ve giyecek bulduğu bir imarethane; haber alınıp haber ulaştırılan bir sivil haberleşme merkezi ve zengin bir kütüphane şeklinde sıralanabilir.

Dinî grup tipolojilerini gösteren ve H. M. Johnson tarafından geliştirilen bir tablo aşağıdaki gibidir:⁸⁷

Tablo: Dinî Grupların İdeal Tipleri

Değişkenler	Kilise	Sekt	Denomination	Kült
Üyeliğin Zorunluluğu	Zorunlu	İsteğe bağlı	İsteğe bağlı	İsteğe bağlı
Üyeliğin Herkese Açıklığı	Nispeten açık	Sınırlı	Nispeten açık	Açık
Diğer Dinî Gruplara Karşı Tutum	Hoşgörüsüz	Hoşgörüsüz	Hoşgörülü	Hoşgörülü
Kendine Döndürmeye	Çalışır	Bazen çalışır	Bazen çalışır	Bazen çalışır
İç Organizesi	Otokratik, hiyerarşik	Genelde demokratik, kısmen hiyerarşik	Demokratik, bazen hiyerarşik	Baskın bir lider ağırlıklı
Din Adamlarının Durumu	Din adamları ile diğerleri arasında önemli bir fark var. Kurtuluş için din adamı şart.	Din adamları ile diğerleri arasında hafif fark var.	Kilise ve sekt arası bir konumda. Kurtuluş için din adamı şart değil.	Hafif bir fark var. Kurtuluş için din adamı genelde şart değil.

Dikkat edileceği gibi batıda geliştirilmiş olan dinî gruplarla ilgili yukarıda verilen tabloda tarikatlar yer almamaktadır. Diğer dinî gruplarla, dinî grup olmak anlamında ortak bir paydaya sahip olan tarikatlar üstlendikleri pek çok

⁸⁷ Güngör, *Türkiye'de Dinî Gruplar*.

siyasal, sosyal, ekonomik, askeri ve kültürel fonksiyonlarla diğer grup yapılarından farklı bir görünüm ortaya koymaktadır.

3. Sosyolojik Açıdan Tarikatların Sosyal Fonksiyonları

Dinî gruplar sınıflandırmasıyla öncelikle Max Weber ve Weber'in meslektaşı Ernst Troeltsch ilgilenmiştir. Weber ve Troeltsch, kilise ile tarikatların birbirinden farklı olduğunu vurgulamıştır. Onlara göre kilise, iyi kurulmuş sağlam bir dinsel yapı iken, tarikat, daha küçük ve genellikle bir kiliseye karşı protesto hareketi olarak gündeme gelmektedir. Bu yaklaşım özellikle Batı dünyası açısından bir boyutu dile getirirken, İslam Dinî açısından bazı farklılıklar göstermektedir.

Dinî uyarı, itiraz ve protesto hareketleri veya dinî konulardaki çeşitli görüş ayrılıkları ya da başka iç ve dış sebeplerden kaynaklanan dinî hareketler yeni dinî grup ve cemaatlerin teşekkülüne imkân verebilmektedir. Nitekim bu yeni dinî grupların birçok çeşidinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira yeni dinî cemaat, grup veya alt grup gevşek bir yapı ve teşkilata sahip bir züht ve takva hareketi özelliğini gösterebileceği gibi, nispeten daha düzenli bir yapı ve organizasyona sahip bir ihvan birliği, bir tarikat, bir mezhep veya bağımsız bir dinî grup veya alt grup şeklinde de ortaya çıkabilmektedir.⁸⁸ İslam Dinî açısından ise Müslüman topluluğun hızla yayılmasına paralel olarak yaşanan gelişmeler, çeşitli etki ve siyasal çekişmeler ile yöneticilerin baskısı züht anlayışının ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur.⁸⁹

Ana dinî bünyeden ayrılmayı düşünmeyen, dinî esasların daha içten, daha yoğun ve daha dindarca bir züht ve takva ile yaşanmasını hedef edinen ve bağlı oldukları dinî bütün mensuplarını hareketlerine dâhil etmeyi arzulayan gevşek yapıli dinî grup hareketleri bu türe dâhildir. Bu çerçevede tarikatlar doğru yola ulaşarak o yolu takip etmeyi ve yanlarına taraftar çekmeyi hedeflemektedirler.⁹⁰ Tarikatlar dinsel hayatı daha içten, daha sıkı ve daha zahidane bir biçimde yaşamak amacıyla ana dinî yapıdan ayrılmayan ancak temel anlamda bu yapıya eleştiri yönlendiren gruplardır.⁹¹ Tarikatlar ilk dönemlerinde toplumdan bireysel manada uzak kalma biçimi olarak ortaya çıkmışken, zamanla teorik, pratik ve büyüme kapasitesiyle kolektifleşmiş ve cemaat şeklini almıştır.⁹²

Tarikat yapıları manevi kardeşlik gruplarından daha kapalı, dinî olarak ortak bir takva hayatına yönelen kişiler tarafından oluşturulmuştur. Üyelerinin yalnızca kendilerine bağlı olmasını istemekte ve sürekli kişisel sadakat

⁸⁸ Günay, "Gruplar Sosyolojisi ve Günümüz Türkiye'sinde Dinî Gruplar", 29-30

⁸⁹ Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi* (Ankara: Akçağ Yayınları), 15.

⁹⁰ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, haz. Cemal Güzel (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012), 592-593.

⁹¹ Çelik, *Türkiye'de Dinî Grupların Sosyolojisi*, 19.

⁹² Subaşı, *Din Sosyolojisi*, 128; Çelik, "Dinî Gruplar Sosyolojisi", 290-291.

üzerinde durmaktadır. Bu yapılarda özel kıyafet, özel ayinler, değişmez ika-
met, beraber yenen yemekler ve ortak faaliyetler, tarikat üyelerini birleştiren
temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Dünyevi işlerden, mal-mülk sahipli-
ğinden ve kendi grupları dışındakilerden uzak dururlar. Dinî-manevi kardeş-
lik düşüncesi doğal bağlılıkların yerini alır. Yerel ve genel kurallara uyum de-
receleri, tarikatındaki statüyü belirler.⁹³

Tarikatlarda dikkat çeken ilk faktör, kutsal ile kutsal olmayanın birbirin-
den net bir biçimde ayrılmış olmasıdır. Tarikat, müridinî kutsal olmayan dün-
yaya bağlayan bağlardan kurtulma hedefinin dışında bir güç sahibi olma
amacını da içinde barındırmaktadır. Bu faaliyetle mürit bir taraftan dünyadan
koparken diğer yandan dünyadan ayrılmayı seçmiş bir gruba mensup olmak-
tadır.⁹⁴

Tarikatın temsil ettiği grupların içyapısında bir çelişiklik durumu söz ko-
nusudur. Tarikat bir yönüyle bireyin iradesi ve bilinci üzerine kurulurken di-
ğer yönüyle bireysel dindarlık geniş ölçüde bireyin ortadan kalkmasıyla so-
nuçlanmaktadır.⁹⁵ Bununla birlikte tarikat hayatı aslında bir murakabe haya-
tıdır.⁹⁶

Toplumsal tabanda sistematik bir şekilde örgütlenmiş tarikatlara hemen
hemen bütün müesses dinlerde rastlamak mümkündür.⁹⁷ Bu dinlerde tarikat
bağlılarından istenen durumlar da benzerlik göstermektedir. Bunlar; tarikata
bağlılık ve üstlenilen sorumlulukların yerine getirilmesi olarak düşünülebilir.
Bir başka benzerlik olarak da, her ne kadar tarikata giriş gönüllülük esasına
dayansa da, yerine getirilmesi zorunlu bütün sorumlulukların kabul edildi-
ğini beyan eden bir yeminin icrası gösterilebilir.⁹⁸

Tasavvufun, kalbi keşifleri öne çıkaran bir fikir ve hayat biçimi olması
onu ilk durumda bireysel bir pozisyon olarak ortaya koymaktadır. Ancak ta-
savvuf bireysel olmanın yanı sıra toplumsal yaşamı da etkilemektedir.⁹⁹ Zaten
toplumsal yapının içerisinde kendisini yaygın olarak gösteren tasavvuf ve
tarikatların din ve sanat tarzlarıyla beraber, günlük davranış şekillerine, kül-
türe, siyasi, ekonomik, ilmi ve askeri hayata etki etmemesi düşünülemez.¹⁰⁰
Buna ek olarak, tarikat merkezleri yalnızca tasavvuf düşüncesinin işlendiği

⁹³ Akyüz, "Dinlerin Teşekkülünde Dinî Liderlerin Karizması", 198.

⁹⁴ Mensching, *Din Sosyolojisi Din Kültür ve Toplum İlişkileri*, 216-217.

⁹⁵ Arslantürk ve Akyüz, *Din Sosyolojisi II Sosyal Dinamik Bünye Analizleri*, 314-315.

⁹⁶ Akyüz ve Çapçoğlu, "Dinî Gruplar Sosyolojisi ve Yeni Dinî Hareketler", 522.

⁹⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, 310.

⁹⁸ Gülşen Karataş, "Tarikatlara Yönelmenin Sosyokültürel ve Psikolojik Nedenleri" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004), 9.

⁹⁹ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 277.

¹⁰⁰ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 351.

mekânlar olarak kalmamış, özelliğine göre birer eğitim kurumu veya kültür ve sanat merkezi olarak da fonksiyon icra etmişlerdir.

Tarikatların toplumsal tabanda yaygınlık göstererek kökleşmesinde sosyoekonomik, siyasal ve kültürel sebeplerin de önemli roller üstlendiği düşünülebilir. Mesela 13. yüzyılda Anadolu'da tarikat sayısının artışında Moğol istilası etkili olmuştur. İstila ile gelen yağma ve talanlar sonucunda korumasız ve sahipsiz kalan halkın umudunu tarikat ve şeyhlerin telkinlerine bağladığı görülmektedir.¹⁰¹ Bu açıdan tarikatlar sosyal kriz dönemlerinde toplumsal kimliğin korunması ve devam ettirilmesinde önemli roller üstlenmektedir. Tarikatlar böyle durumlarda müntesiplerine ontolojik bir güven duygusu sağlamaktadır.

Sosyal bir fenomen olan din, bireye bazı roller yükler. Bu rollerin toplumsal birlikten soyutlanmış olması durumu oldukça nadirdir. Bilakis, roller çeşitli karşıt roller ile uyumlu bir bağlamda gelişir. Böylece bireyler kendilerini bizzat bir rol sistemi (meşruiyet) içerisinde bulmuş olurlar. Sonuç olarak bireyler, rolleri konusunda emin olurlar ve yaşadıkları toplumda kendilerini evlerindeymiş gibi rahat ve güvende hissederler. Bu noktada tarikatlar müntesiplerine bu güven duygusunu aşlamaktadır.¹⁰²

Tarikatlar, göç ve modernleşme gibi durumlarda ortak değerlerin korunmasında önemli bir işleve sahiptir. Yaşanan hızlı endüstrileşme ve baş döndürücü değişmeye paralel olarak, özellikle büyük kentlerde iş, konut, resmî kurumlarla ilişkiler gibi konularda çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar karşısında tarikatlar, dinsel bir örgüt olmakla yetinmemiş, göç gibi sosyal hareketliliklerde bireylerin savrulmasını engellemekle adeta bir sosyal güvenlik mekanizması gibi çalışarak bir ara ilişki şekli meydana getirmiştir.¹⁰³

Toprağından kopup gelmiş, aidiyet ve güven duygusundan mahrum kalmış kitlelere tam da bu esnada kapılarını açan tarikatlar, yaşanmakta olan ontolojik güven sorunlarına olanakları çerçevesinde çözüm aramaktadırlar. Böylece tarikatlar yaşanan yabancılaşma ve yalnızlaşma gibi sorunlara da çözüm vaat ederek mensuplarının dinî tecrübelerini kendine has yöntem ve tekniklerle disipline etmiş ve bir çeşit kurumsallaştırma faaliyeti göstermiştir. Mensuplarına bir dünya görüşü sunmak, zihniyet aşılama ve gündelik yaşamı nasıl devam ettirebileceklerine dair dinî ve dünyevi ilkeler belirleyerek tarikatlar, toplumda sosyolojik açıdan bir sosyalizasyon fonksiyonu üstlenmektedir.¹⁰⁴

¹⁰¹ Günay, *Din Sosyolojisi*, 308.

¹⁰² Ahmet Aktaş, "Tarikatların Toplumsal İşlevi (Diyarbakır Kadiri Tarikatı Örneği)" (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014), 21-22.

¹⁰³ Fulya Atacan, *Sosyal Değişme ve Tarikat Cerrahiler* (İstanbul: Hil Yayın, 1990), 89.

¹⁰⁴ Şahin, "Kadirilik", 221.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kanunen yasaklanmasına rağmen günümüz Türkiye’inde tarikatların varlığını fiili olarak sürdürüyor olması; tasavvufî dinî yorumun Türk toplumunun dinî anlama ve yaşama biçiminde önemli olmasına ve etkili bir biçimde varlığını sürdürmesine bağlıdır. Tarikatın bir otorite etrafında kesin bir itaat ve bağlılığı esas alan yapısı ve dinî daha sıkı ve içten yaşama düşüncesi etrafında birleşmektedir. Özellikle toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel seviyesi düşük kısımlarında dinî hayatın canlılığı tarikatlar tarafından sürdürülmektedir.¹⁰⁵

Tarikatlar hem sohbetler hem de müntesipleriyle din veya diğer konularda yapılan dersler sayesinde toplumun eğitim ve öğretim ihtiyacını karşılamaktadır. Bu eğitim kimi zaman formel kimi zaman da informal şekilde gerçekleşir. Dersler, tarikat mensuplarından birinin herhangi bir konuda malumat istemesiyle verildiği gibi, doğrudan şeyhin kendi inisiyatifıyla de verilebilmektedir. Her iki durumda da orada bulunanlar bu faaliyetlerden faydalanabilmektedir. Bu anlamda tarikat olgusu, topluca yapılan dua ve ibadetler, hutbe, vaaz ve sohbet gibi iletişim kanalları dinî içerikli uygulamalar olmasının dışında bir eğitim tarzı ve faaliyetidir.¹⁰⁶

Tarikat müntesiplerinin mükellefiyetleri, genelde, dine bağlı olan alelâde insanların sorumluluklarından ağırdır. Tarikatlar daha yoğun bir dinî hayatı anlatır. Tarikatlar cemaat içerisinde hastalara bakmak, dinin yayılmasına hizmet etmek, okullar kurmak, dinî metinlerle ilgili ilmi çalışmalar yapmak gibi bazı görevleri de üstlenebilmektedirler. Doğu’da ve Batı’da ilk yüksekokulların kurulmasının tarikatların tarihiyle ilgili olduğu görülmektedir.¹⁰⁷

Tarikatlar, tarih boyunca Türk sosyal hayatında sosyalleştirici bir ajan rolü oynamış olan dinî alt gruplardır. İslamiyet’in Anadolu’ya girişinde etkin rol oynayan tarikatlar, Selçuklu ve Osmanlı tarihi boyunca da önemli işlevleri yerine getirmiştir. Nitekim günümüz Türkiye’inde her ne kadar tekke ve tarikatlar yasaklanmış olsa da bu gruplar işlevlerini kimlik değiştirmek suretiyle sürdürebilmiştir. Elleri bulundurdukları büyük ticari şirketler, eğitim ve yardımlaşma kurumları, önemli medya kuruluşları hatta politik bazı oluşumlarıyla toplumsal hayatta oldukça fonksiyonel bir görevi yerine getirebilmişlerdir.¹⁰⁸

Bu açıklamalara ilaveten tarikatların icra ettikleri işlevleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1- Fethedilen yerlerin İslamlaşması ve o bölge halkının gönlünün İslam’a açılması

¹⁰⁵ Aktaş, “Tarikatların Toplumsal İşlevi (Diyarbakır Kadiri Tarikatı Örneği)”, 22.

¹⁰⁶ Aktaş, “Tarikatların Toplumsal İşlevi (Diyarbakır Kadiri Tarikatı Örneği)”, 23.

¹⁰⁷ Karataş, “Tarikatlara Yönelmenin Sosyokültürel ve Psikolojik Nedenleri”, 9-10.

¹⁰⁸ Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 112.

2- İşgale uğrayan İslam memleketlerinde tarikat mensuplarınca direniş cephelerinin oluşturulması ve dervişlerin savaşa katılması

3- Gezgın dervişler vasıtasıyla İslam'ın yayılması

4- Tarikat mensuplarının iç savaş ve çekişmelerde arabuluculuk yapıp iç huzuru sağlaması, bölünme ve parçalanmayı engellemesi

5- Ahilik ve fütüvvet teşkilatlarının temel düşüncesini oluşturması

6- Birlik ve beraberliğı güçlendirmesi

7- Güzel sanatlara katkı sağlaması

8- Sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı yaygınlaştırması

9- Eğitim ve öğretim faaliyetleri yürütmesi

10- Sosyal güvenlik ve aidiyet duygusunun tatminini sağlaması

11- Ticari hayatın düzene sokulması

12- Yaygın bir eğitim kurumu olarak gönül eğitimi vermesi

13- Tarikat mekânlarının şehre gelen ziyaretçiler için misafirhane olması

14- Tarikat mekânlarının bazı ruhi ve bedeni rahatsızlıkların giderildiğı şifa evi işlevi görmesi.¹⁰⁹

Tarikatların toplumsal yapı içerisinde pozitif fonksiyonları bulunduğu gibi negatif fonksiyonları da bulunmaktadır. Tarikatların müntesiplerinden kimi zaman koşulsuz şartsız itaat istemesi, eleştirel düşünceye olanak vermemesi, tarikat mensuplarının edilgen bir görünüm kazanmasına yol açabilmektedir. Ayrıca kapalı grup psikolojisi neticesinde ferdi hüviyetin geri plana itilip grup bilincinin ön planda tutulması bireyin ontolojik olarak zayıflaması sonucunu doğurabilmektedir. Bazı tarikat mensuplarının sadece kendi önderlerinin aktardıkları bilgileri yeterli görmeleri eğitim sahasında önemli geri kalmışlıklara sebebiyet verebilmektedir. Tarikat ve cemaatlerde, gruba bağlılığın göstergesi olarak, grup mensuplarında bağlılık bilinci göze çarpmaktadır. Bu bilince sahip olan üye, yalnızca kendi grubunun doğru, samimi, başarılı ve üstün olduğunu düşünür. Bu çerçevede birey, tabii olarak diğer gruplara karşı olumsuz bir tutum sergileyebilmektedir. Bunun sonucu olarak da tarikat üyeleri mensup oldukları yapıyı hakikatin tek temsilcisi olarak görebilmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁹ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 239; İbrahim Baz, "Tasavvufun Tesir Halkası", *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 302; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 278-282; Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 49-52; Aktaş, "Tarikatların Toplumsal İşlevi (Diyarbakır Kadiri Tarikati Örneğı)", 24.

¹¹⁰ Aktaş, "Tarikatların Toplumsal İşlevi (Diyarbakır Kadiri Tarikati Örneğı)", 24-25; Mehmet Safet Sarıkaya, "Dinî Zihniyetimizin Oluşumunda Dinî Tarikat ve Cemaatlerin Olumsuz İzdüşümleri", *Araştırmalar – İnsan Bilimleri Araştırmaları – Dergisi* 3, no. 5-6 (2001): 45-60, erişim: 02 Temmuz 2020, <http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/Dinî-Zihniyet.pdf>.

Sonuç

Çalışmamıza bağlı olarak tarîkatın sosyolojik grup karakteri taşıyan dinî gruplar içinde önemli bir yer işgal ettiği sonucuna ulaştık. Dinî gruplar, tarihsel süreçte aileden millete, mezhepten ümmete kadar çok geniş insan topluluklarını içine almaktadır. Din Sosyolojisi açısından dinî grupların, doğal dinî gruplar ve dinden doğan dinî gruplar şeklinde iki kısımda incelendiği görülmüştür. Bu açıdan dinî grup, dinin bulunduğu her toplumun yadsınamaz bir gerçeğidir. Çalışma sürecinde bu grupların aynı zamanda toplumsal yaşam koşullarına karşı birer cevap oluşturduklarını tespit ettik. Bu bakımdan insanın sosyal ve kültürel hayatının vazgeçilmez ögesi olan dinin, sosyalin kurulmasında birtakım etkinliklerde bulunması da doğaldır. Nitekim tarihsel örnekler üzerinde yapılan genel incelemeler dinî grupların ortaya çıktıkları dönemlerin tarihi ve sosyal şartlarını taşıdıklarını göstermektedir.

Dinî gruplarla ilgili literatürü incelediğimizde kilise ve mezhebe ilaveten dinî grup tipolojilerine zaman içerisinde yenilerinin de eklenmiş olduğunu tespit ettik. Yeni tipolojiler çerçevesinde dinî gruplar; Denomination, Kült, Yeni Dinî Hareketler, Tarîkat ve Cemaat olarak gruplandırılmıştır. Araştırma konumuzu oluşturan tarikatların temelde ana dinî gruba yöneltilen itirazların sosyolojik bir sonucu olduğu anlaşılmıştır. Tarikat tipi yapılanmalar evrensel dinlerde genel olarak rastlanan bir olgudur. Bu yapıların ana dinî gruptaki bazı gelişmelere karşı dinî daha sıkı ve yoğun yaşama isteğinin kaynaklık ettiği protestolar sonucunda ortaya çıktığı görülmüştür.

Çalışmamızda tarikatların zamanla neredeyse sosyal, ekonomik, kültürel ve dinî hayatın her yönüyle ilgili roller üstlendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu rollerin önde gelenleri, okuma-yazma, matematik ve dinî bilgilerin verildiği okul; âlimlerin zaman zaman tarih, hukuk gibi ilmi ve dinî konuları tartışarak karar aldıkları bir meclis; seyyah, ziyaretçi ve hacıların konakladığı bir han; hasta, sakat ve çaresizlerin başvurduğu darülaceze ve hastane; fukaranın yiyecek, içecek ve giyecek bulduğu imarethane; haber alınıp haber ulaştırılan sivil haberleşme merkezi ve zengin bir kütüphane şeklinde sıralanabilir. Tarikatların bu işlevleri ya doğrudan ya da iktidar ve servet sahiplerini yönlendirmek suretiyle dolaylı olarak icra ettiklerini söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Aktaş, Ahmet. "Tarikatların Toplumsal İşlevi (Diyarbakır Kadiri Tarikatı Örneği)". Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014.
- Akyüz, Niyazi. "Dinlerin Teşekkülünde Dinî Liderlerin Karizması". *Dinî Araştırmalar Dergisi* 1, no. 3 (1999): 43-64. Erişim: 03 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/da/issue/4440/61172>.

- Akyüz, Niyazi. "Toplumsal Gruplaşma ve Din". *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi* içinde, ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçioğlu, 251-313. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2008.
- Akyüz, Niyazi. "Dinlerin Teşkilatlanması". *Dinî Gruplar Sosyolojisi* içinde, ed. Niyazi Akyüz, 169-214. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2016.
- Akyüz, Niyazi. "Doğal Dinî Gruplar (Aile – Klan – Köy – Şehir – Milli Din)". *Dinî Gruplar Sosyolojisi* içinde, ed. Niyazi Akyüz, 59-96. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2016.
- Akyüz, Niyazi ve İhsan Çapçioğlu. "Dinî Gruplar Sosyolojisi ve Yeni Dinî Hareketler". *Din Sosyolojisi El Kitabı* içinde, ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçioğlu, 507-538. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Altıntaş, Hayrani. *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arslan, Hüseyin. "Dinî Gruplar ve Siyaset: Yeni Asya Grubu Örneği". Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2011.
- Arslantürk, Zeki ve Niyazi Akyüz. *Din Sosyolojisi II Sosyal Dinamik Bünye Analizleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015.
- Atacan, Fulya. *Sosyal Değişme ve Tarikat Cerrahiler*. İstanbul: Hil Yayın, 1990.
- Aydın, Mustafa. *Sistemik Din Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap, 2014.
- Bainbridge, William Sims. *The Sociology of Religious Movements*. New York: Routledge, Inc. 1997.
- Bainbridge, William Sims & Rodney Stark. "Cult Formation: Three Compatible Models". *Sociological Analysis* 40, no: 4 (1979): 283-295. Erişim: 05 Temmuz 2020, <https://academic.oup.com/soarel/article-abstract/40/4/283/1612715?redirectedFrom=PDF>.
- Bal, Hüseyin. "Dinî Grupların Anlamı, Sınıflandırılması ve Alevi-Bektaşî Gruplar". *Zeitschrift für die Welt der Türken (ZfWT)* 3, no. 3 (2011): 25-47. Erişim: 27 Haziran 2020, <https://www.dieweltdertuerken.org/index.php/ZfWT/article/viewArticle/245>.
- Bal, Hüseyin. *Din Sosyolojisi Din Olgusu, Dinî Gruplar, Yöntem*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014.
- Baz, İbrahim. "Tasavvufun Tesir Halkası". *Tasavvuf El Kitabı* içinde, ed. Kadir Özköse, 296-303. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Bozacı, İbrahim ve Yunus Bahadır Güler. "Dinî Grup Bağlılığı ile Tüketici Tercihleri İlişkilerinin İncelenmesi: Kırıkkale İlinde Gerçekleştirilen Bir Alan Araştırması". *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)* 3, no. 3 (2015): 163-176. Erişim: 03 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/intjscs/issue/8669/108250>.

- Bozkurt, Veysel. *Değişen Dünyada Sosyoloji Temeller Kavramlar Kurumlar*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2009.
- Budak, Abdülhamit. "Halvetî Tarikatının Osmanlı Toplum Yapısıyla Sosyo-Politik ve Kültürel Etkileşimi (XV. Yüzyıl Amasya Şehri Örneği)". Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2014.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Dinî Grup Yapılarında Dine İlişkin Muhtemel Anlama ve Temsil Sorunları". *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 7, no. 7 (2007): 107-136. Erişim: 30 Haziran 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usul/issue/16722/173893>.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslami Akımlar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2004.
- Cehajic, Dzamal. "Nakşibendi Tarikatının Bosna Hersek ve Genel Olarak Yugoslavya'daki Genel Politik Durumları". Çev. Halil İbrahim Şimşek. *Dinî Araştırmalar Dergisi* 2, no. 5 (1999): 377-386. Erişim: 06 Ağustos 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/51609>
- Cezayirli, Gülay. "Dinî Grup ve Toplumsal Grup". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37, no. 1 (1997): 365-375. Erişim: 01 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/40666/489666>.
- Coşkun, Ali. "Osmanlı Dönemi Dinî Kurtuluş Hareketlerinin Sosyolojisi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 20 (2001): 115-143. Erişim: 04 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/162618>.
- Cürcani, es-Seyyid eş-Şerif. *Tarifat Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çapçioğlu, İhsan. "Yeni Dinî Hareketler". *Dinî Gruplar Sosyolojisi* içinde, ed. Niyazi Akyüz, 325-340. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2016.
- Çelik, Celaleddin. *Türkiye'de Dinî Grupların Sosyolojisi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2011.
- Çelik, Celaleddin. "Dinî Gruplar Sosyolojisi". *Din Sosyolojisi* içinde, ed. Mehmet Bayyigit, 277-302. Konya: Palet Yayınları, 2014.
- Doğan, Adem. "Cemaat ve Siyaset: Siyasal Davranışta Cemaat Üyelerinin Sosyal İlişkileri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 38 (2016): 325-351. Erişim: 01 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/17838/187031>.
- Durmuş, Zülfikar. "Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Gruplar". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3, no.3 (2003): 17-46. Erişim: 26 Haziran 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4522/62218>

- Efe, Adem. "Türkiye'de Dinî Grupların Çevre ve Çevre Sorunlarına İlişkin Görüşleri (İskenderpaşa Cemaati Örneği)". *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi*. 653-674. Aydın, 2009.
- Efe, Adem. *Dinî Gruplar Sosyolojisi*. İstanbul: Dönem Yayıncılık, 2013.
- Evrenk, Faruk. "Dinî Gruplaşma ve Cemaatleşme Olgusunun Sosyolojik Haritası (Isparta Örneği)". *Toplum Bilimleri Dergisi* 6, no. 11 (2012): 291-296. Erişim: 05 Temmuz 2020, http://toplumbilimleri.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=206.
- Fichter, Joseph. *Sosyoloji Nedir?* çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Atilla Kitabevi, 2001.
- Filiz, Şahin. "Mistisizm ile Tasavvuf Arasındaki Temel Farklar". *Diyanet İlmi Dergi* 30, no.1 (1994): 103-123.
- Freyer, Hans. *Din Sosyolojisi*. çev. Turgut Kalpsüz. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013.
- Furseth, Inger ve Pal Repstad. *Din Sosyolojisine Giriş Klasik ve Çağdaş Kuramlar*. çev. İhsan Çapçoğlu ve Halil Aydınalp. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2013.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. haz. Cemal Güzel. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012.
- Gönüllü, Müzeyyen. "Grup ve Grup Yapısı". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 2, no. 1 (2001): 191-201. Erişim: 28 Haziran 2020, <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/99.pdf>.
- Günay, Ünver. "Gruplar Sosyolojisi ve Günümüz Türkiye'sinde Dinî Gruplar". *Toplum Bilimleri Dergisi* 4, no. 7 (2010): 7-52.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Günay, Ünver ve A. Vehbi Ecer. *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1999.
- Güngör, Özcan. "Aleviliğin Caferilikle İlişkinin Sosyolojik İçerik Analizi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, no. 71 (2014): 83-109. Erişim: 25 Haziran 2020, http://isamveri.org/pdfdr/D01093/2014_71/2014_71_GUNGORO.pdf.
- Güngör, Özcan. *Türkiye'de Dinî Gruplar*. Ankara: Son Çağ Yayıncılık, 2019.
- Haksever, Ahmet Cahit. "Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektâşilik ve Nakşibendilik Örneği". *Ekev Akademi Dergisi – Sosyal Bilimler* 13, no. 38 (2009): 39-60. Erişim: 06 Ağustos 2020, http://ktp.isam.org.tr/pdfdr/D01777/2009_38/2009_38_HAKSEVERAC.pdf.
- Hamilton, Malcolm. *The Sociology of Religion Theoretical and Comparative Perspectives*. New York and London: Routledge, 2002.

- Kara, Mustafa. "Tanzimat'ta Cumhuriyet'e Tasavvuf ve Tarikatlar". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 4: 977-994. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Kara, Mustafa. *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Karataş, Gülşen. "Tarikatlara Yönelmenin Sosyokültürel ve Psikolojik Nedenleri". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004.
- Kılıç, Ahmet Faruk. "Din Sosyolojisinde Dinî Grup Tipolojileri". *Değerler Eğitimi Dergisi* 5, no. 13 (2007): 37-58. Erişim: 02 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/en/pub/ded/issue/29188/312521>.
- Kinsün, Abdülbaki. "Dinî Gruplar Sosyolojisi". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, no. 8 (2016): 210-227. Erişim: 26 Haziran 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/277696>.
- Kirman, Mehmet Ali. "Yeni Dinî Hareketleri Tanımlama Problemi ve Tipolojik Yaklaşımlar". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3, no. 4 (2003): 27-43. Erişim: 28 Haziran 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4521/62210>.
- Kirman, Mehmet Ali. *Yeni Dinî Hareketler Sosyolojisi*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010.
- Kirman, Mehmet Ali. *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Kirman, Mehmet Ali. "Yeni Dinî Hareketler: Tanım ve Kapsam". *Yeni Dinî Hareketler Tarihsel, Teorik ve Pratik Boyutlarıyla* içinde, ed. Süleyman Turan ve Faruk Sancar, 13-26. İstanbul: Açılım Kitap, 2014.
- Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2014.
- Macionis, John J. *Sociology*. Pearson Education Limited, 2018.
- Macionis, John J. & Ken Plummer. *Sociology A Global Introduction*. Pearson Prentice Hall, 2008.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Mensching, Gustav. *Din Sosyolojisi Din Kültür ve Toplum İlişkileri*. çev. Mehmet Aydın. Konya: Literatürk Yayınları, 2012.
- Newcombe, Suzanne. "Cults: History, Beliefs, Practices". *Handbook of Religion with Traditions, Teachings and Practices* içinde, ed. Terry C. Muck - Harold A. Netland - Gerald Mcdermott, 568-572. Baker Academic, 2014.
- Öngören, Reşat. "Tarikat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 95-105. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

- Özel, Cemal. "Seküler Zihin, Devlet ve Dinî Gruplar: Seküler Kesimin Dinî Grup Algısı Üzerine Bir Araştırma". *Toplum Bilimleri Dergisi* 8, no.16 (2014): 7-27. Erişim: 27 Haziran 2020, <http://toplumbilimleri.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=4d59110d-203e-4534-b355->.
- Özkalp, Enver. *Sosyolojiye Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2008.
- Peçe, Halil. "Dinî Çeşitliliğin Artması: Dinî Grupları Sınıflandırma Sorunu Bağlamında Tarikat-Cemaat Ayrımı". *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi*. 3: 189-200. Isparta, 2016.
- Revnakoğlu, Cemaleddin Server. *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*. İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2003.
- Richey, E. Russell. "Denominations and Denominationalism: Past, Present, and Future". *Word & World* 25, no. 1 (2005): 15-22. Erişim: 04 Temmuz 2020, https://wordandworld.luthersem.edu/content/pdfs/25-1_Denominations/25-1_Richey.pdf.
- Sarikaya Mehmet Saffet. "Dinî Zihniyetimizin Oluşumunda Dinî Tarikat ve Cemaatlerin Olumsuz İzdüşümleri". *Arayışlar – İnsan Bilimleri Araştırmaları – Dergisi* 3, no. 5-6 (2001): 45-60. Erişim: 02 Temmuz 2020, <http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/Dinî-Zihniyet.pdf>.
- Subaşı, Necdet. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Subaşı, Necdet. *Din Sosyolojisine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. "Din ve Toplum İlişkileri ve Dinî Gruplar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, no. 1 (1965): 13-20. Erişim: 03 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/586190>.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. *Genel Sosyoloji Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.
- Tekin, Mustafa. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Tınaz, Nuri. "A Social Analysis of Religious Organisations: The Cases of Church, Sect, Denomination, Cult and New Religious Movements (NRMs) and Their Typologies". *İslâm Araştırmaları Dergisi*, no. 13 (2005): 63-108. Erişim: 25 Haziran 2020, http://isad.isam.org.tr/vdata/sayi13/isad013_tinaz.pdf.
- Turan, Süleyman. "Yeni Dinî Hareketlerle İlgili Türkiye'deki ve Batı'daki Literatür". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6, no. 27 (2013): 561-596. Erişim: 30 Haziran 2020, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt6/cilt6sayi27_pdf/turan_suleyman.pdf.
- Türkdoğan, Orhan. "Türk Toplumunda Yeni Dinî Hareketler ve "Cemaatlaşma"". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39, no. 2 (1999): 65-90. Erişim: 06 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/40652/489363>.

- Uluç, Özlem. *Yeni Dinî Hareketler*. İstanbul: Yarın Yayınları, 2013.
- Wach, Joachim. "Toplumun Sırf Dinî Teşkilatlanması". çev. M. Rami Ayas. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 19 (1971): 175-192. Erişim: 05 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/40726/490735>.
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisine Giriş*. çev. Battal İnandı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Zengin, Ahmet Yaşar. "Tasavvuf ve Mistisizm". *İslami Araştırmalar Dergisi* 12, no. 3-4 (1999): 367-370.
- Zuckerman, Phil. *Din Sosyolojisine Giriş*. çev. İhsan Çapçioğlu ve Halil Aydınalp. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2009.

